

УДК 911.3

Коцюба А.І.

ФЕНОМЕН СПЕЛЕСТОЛОГІЇ В ТУРИЗМІ

У статті подається визначальні особливості нової науки спелестології. Виокремлюються основні типологічні умови антропогенного ландшафту задля розвитку спелестології як рекреаційного виду діяльності. Аналізується урбаністичний та індустріальний ландшафт, як територіальна основа для дослідження природних і антропогенних особливостей та перспективного спелесторекреаційного розвитку на теренах України та окремо міста Києві.

In the article given determining features of new science of speleology. Distinguishes basic typological terms of anthropogenic landscape speleology for development as a recreational activity. We analyze urban and industrial landscapes as territorial basis for the study of natural and man-made features and future development of recreation on the territory of Ukraine and Kiev.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукове підґрунтя для даної статті було сформовано завдяки роботам Гампріндашвілі Г. М., Стрихарь М.Н., Долотов Ю.А., Сохін М.Ю., Кляп М.П., Шандор Ф.Ф., Казакова Т.А., а також окремо, були використані основи дослідження спелеоархеологів Боровського Т.А., Дубчак С.В., та ін.

Вступ і постановка проблеми. Великі міста у наслідок значного демографічного руху та ресурсоспоживання з темпами розростання потребують нових територій. З'являється потреба у рекреаційних ресурсах, тобто певних територіях для відпочинку та оздоровлення. Так, в межах міст для рекреації виокремлюють рекреаційні зони – спеціально виділені і організовані території в місті та в межах зеленої зони, призначені для відпочинку населення [6]. Окремо існуюча кількість загальних внутрішніх рекреаційних міських зелених зон, парків, водойм, складають в різних містах по окремим даним від 10-15% до 50-60% їх загальної території. Однак, як свідчить практика, даної площі недостатньо для якісного відпочинку населення.

За рахунок того, що в містах перетворення природних ландшафтів досягає максимального ступеню, рекреанти шукають альтернативні види відпочинку, використовуючи підземний та повітряний простір міст [4]. Увага надається територіям, що мають не типову ландшафтну структуру та характерні особливості, які впливають на формування таких ландшафтів. В свою чергу, територія будь-якого міста за роки історичного формування та перетворення антропогенними чинниками стає неоднорідною. У різних зонах міста, що виділяються за видами землекористування досить різний ступіні перетворення природних елементів та насиченості антропогенними об'єктами міста. Від так, для сучасної міської рекреаційної діяльності виділяють певну сукупність ландшафтів, що залежить від ступеню перетворення та використання міським населенням конкретної місцевості. На даній території може розвиватися як класичний різновид туристської діяльності (пішохідний, велосипедний), так і нетипова рекреаційна діяльність. До неї належать різнопланові види, які виникли, або виникають, головним чином, залежно від потреб суспільства на конкретній території міста. Але основною проблемою у сучасному вимірі туристського знання була і залишається остаточно визначеність та конкретизація певних типів рекреації, що з'являються.

Виклад основного матеріалу. Виникнення феномену специфічної туристичної діяльності в межах міста провокується суспільством як відповідь на «класичне міське» життя. У розвитку антропогенних ландшафтів у XXI ст. в межах міських зон виник напрям індустріального туризму.

Антропогенний ландшафт визначається утворенням внаслідок спрямованої діяльності людини або опосередкованого її впливу на природний ландшафт. Антропогенний ландшафт складається з природних і змінених людиною компонентів, що взаємодіють між собою. Він має

забезпечувати сприятливе для людини середовище існування, продуктивність, для забезпечення потреб людини у ресурсокористуванні. Окремо, індустріальний ландшафт ототожнюють з таким ландшафтом, що поєднує в собі створення кар'єрів, відвалів, гірничих виробок у процесі видобутку різноманітних мінералів, створення інженерних споруд для використання отриманої енергетики, розміщення в ландшафті інженерно-технічних систем і виробничих комплексів. [4] Індустріальні (антропогенні) ландшафти виникли на індустріальному етапі історії і включають у себе науково-технічні досягнення та інженерні рішення свого часу, функціональні особливості та територіальну організацію містобудівних знахідок при територіальному «компонуванні» промислових зон та архітектурних споруд, фабрик та шахт, тобто всю суму того, що можна назвати індустріальною культурою. [1] Можна зауважити, що за останні двадцять років індустріальна культура великих міст сформувала різновид туристської діяльності, що визначило межі нових підземних та надземних територій для рекреаційного використання.

Об'єктами даного виду діяльності можуть виступати певні тіла та явища видобувної та переробної промисловості, будівництва та переоформлення місцевого ландшафту, що відображають, відтворюють, імітують розвиток міста, пов'язаного з життям, діяльністю людини та мають ту чи іншу пізнавальну цінність. За рахунок багатой культурної історії міст, розрізняють значну видову кількість індустріального туризму. Це певне стихійне явище частково відображає проблеми сучасного міста та використання підземних територій у їх вирішенні. Видовий склад об'єктів індустріального туризму об'єднує в собі: відвідування занедбаних об'єктів, підземних порожнин, постпаломництво, індустріальну археологію, об'єкти під охороною, окремо прогулянки по дахах та ін. За рахунок надання певного підтексту того, що рекреант може робити в межах міста, перелічені види зазнають переосмислення і стають досить популярні у світовому вимірі. Так відвідування закинутих об'єктів надає змогу оглянути їх з іншої сторони, проявити певну творчість та історичну зацікавленість даної місцевості. Дослідити та переосмислити значення об'єкту у власному вимірі сприйняття. Ознайомитись з нетиповими десакралізованими спорудами та місцями релігійного вшанування в межах постпаломництва, спробувати подолати певні психо-фізичні навантаження та фобії, що супроводжують рекреанта, наприклад при руферстві (прогулянка по дахах) тощо.

Спелестологія – новий напрям у науковій та у туристичній діяльності. Важливим фактором існування якого є наявність підземних антропогенних об'єктів, що не використовуються за прямим призначенням. До таких об'єктів відносять підземні порожнини, що були у минулому пов'язані з видобутком сировини, а також підземні архітектурні споруди (церкви, храми). [7] Необхідно зазначити, що термін спелестологія досить невизначений. Вважається, що професійні дослідники антропогенних підземних порожнин використовують термін

«спелеїстика». Аматори використовують термін спелестологія. Термін «Спелеїстика» було запропоновано грузинським дослідником Г. М. Гапріндашвілі у 1978 році. Неоднозначність походження терміну «Спелестологія» пов'язаний з теорією, що витoki його також беруть початок з Грузії. Незважаючи на деталі, даний термін набув широкого поширення на території Росії, країн СНД та Європи. Г. М. Гапріндашвілі визначив спелеїстику як науку про покинуті штучні порожни, що представляють історичний інтерес. Деякі дослідники розуміють спелеїстику тільки як розділ археології, що стосується розкопок в печерах.

У науковому світі в основу спелестологічних досліджень покладені уявлення про взаємозалежність існування і розташування антропогенових підземних порожнин від ряду конкретних факторів. До таких факторів відносять власне геологічну будову території, її склад, геоморфологічну будову, ландшафтну структуру та ін.

Так як спелестологія стосується об'єктів антропогенного походження, дана наука тісно пов'язана з об'єктами антропогенного ландшафту, у нашому випадку з містом. В свою чергу, міський ландшафт, саме індустріальний, поділяється на окремі функціональні зони. До їх складу входять існуюча чи проектна зона ділової активності, промислові зони, створені на основі промислових і комунально-складських районів і вузлів, сельбищна і рекреаційна зони, а також елементи загальноміського центра. [2]

Прийнято вважати, що відвідуванням підземних порожнин в межах міських територій займаються діггери. Між спелестологами та діггерами є суттєві відмінності, що дозволяють розрізнити дослідження антропогенних підземних порожнин і тими і тими. Головною відмінністю можна вважати дві речі. Спелестологів цікавлять антропогенні підземні порожнини, що не використовуються за призначенням на даний час, а також у об'єктах спелестології повинні проявлятися історичні особливості, що можуть зацікавити науковців. Діггерські течії досліджують антропогенні підземні порожнини, що на даний час використовуються за призначенням (наприклад метрополітен).

Такий вид туризму поширений у Польщі (шахти Величка та Бохні), Швеції (залізорудні шахти м. Кірина), Естонії (сланцеві шахти Кохтла-Нимме), Норвегії (мідний рудник Ророс), Чехії (срібний рудник Кутна-Гора), Словаччині (золоторудна шахта Банска Штявница), Росії (в Солікамську, Воркуті), Чилі (мідний рудник Чукікамата), ПАР (алмазні шахти Кімберлі), Австралії (золоті шахти м. Теннант Крік), Фінляндії та ін. [1]

Необхідно зауважити, що у містах Європи, частіше на столичних територіях (Прага, Париж, Гельсінкі) під землею розташовані сучасні торговельні комплекси та концертні зали, підземні гаражі та складські приміщення, що дозволяють раціонально використовувати підземні площі не тільки для задоволення побутових проблем населення, а й емоційно-фізіологічних, частково духовних та рекреаційних. Дані об'єкти частково

можуть бути використанні в межах екскурсійної діяльності або у лікувальних цілях, у плані інженерного осмислення та структурування технічного забезпечення підземних споруд.

За рахунок великих масштабів використання підземних площ та їх призначення виокремлюються декілька груп.

1. Транспорті (пішохідні та транспортні тунелі, гаражі. Автостоянки, станції метрополітену);

2. підприємства торгівлі, комунально-побутового обслуговування, об'єкти складського господарства, також до цієї групи відносять холодильні системи;

3. видовищні, адміністративні, спортивні комплекси;

4. об'єкти міської інженерії (трубопровід тепло-, водо-, газопостачання та каналізації, кабелі різного призначення та ін.);

5. окремі цеха, лабораторії та промисловості. [5]

Відомо, що глибина залягання міських підземних споруд досягає 40 та більше метрів. В деяких містах також використання підземного простору пов'язано з видобутком корисних копалин у минулому. Вони використовуються у будівництві різнотипних приміщень, будівель, а також можуть бути використані як середовище у якому розміщується такі споруди. Такий вид історично обґрунтовується у місті Париж, Франція.

Спелестологія в Росії і країнах СНД існує в основному у формі громадських об'єднань і груп, що історично склалися в своїх регіонах. Єдиної для всіх організаційної структури в даний час немає, і її створення не планується. [6] За рахунок неоднозначності термінологічної бази, існує кілька теорій щодо походження спелестології. Її прийнято вважати розділом наукової спелеології. Також, дану науку можна вважати розділом археології. Крім того спелестологи близькі до дослідників міської та індустріальної культури (індустріальний туризм), що охоплює загальну територію міста та його ландшафтні комплекси. [6]

Розглядаючи підземний міський простір території України, можна зазначити, що рекреаційна діяльність у підземних порожнинах чітко виокремлюється на теренах міст, в яких знаходилась або знаходиться видобувна промисловість (Одеса, Кривий Ріг, Донецьк, Солевар та ін.), містах туристського напрямку (Кам'янець-Подільський, Львів), у містах з військовим минулим (Севастополь, Київ, Бердянськ), релігійні центри (Почаїв, Чернігів, Київ). Значна кількість цих міст мають широкий спектр підземних антропогенних об'єктів, що на даний час не використовуються за прямим призначенням і не можуть бути використані у подальшому. Спелестологічний туризм у цьому випадку має можливість визначити окремі особливості за якими ці підземні комплекси можуть бути корисними для суспільства в плані відпочинку. Зазначимо, що спелестологічна діяльність в зазначених підземних об'єктах визначається на даний час як проект або тільки організовується на етапі розробки рекреаційного використання (за винятком міст туристичного призначення). Спелестологічні ознаки рекреаційного використання існуючих підземних

споруд в межах країни лише розпочинають масові заходи залучення до них.

Київ як загалом і Україна, має значні площі, що виокремлюють ряд ландшафтів, які формують строкату структуру. Природні ландшафти Києва визначають його привабливість та неповторність серед інших міст України та Європи. За рахунок довгої вікової історії, ландшафтна структура головної частини та передмістя сформувала свою неповторну антропогенну систему, що використовується та має використовуватись не лише у виробничій та промисловій системі, але й у рекреаційному задоволенні столичних жителів та гостей столиці. Індустріальні ландшафти міста Києва мають великий потенціал і дають можливість розвивати туристську діяльність на всій території міста. Широкий спектр індустріального туризму дозволяє виокремити різні підземні об'єкти антропогенного походження, що можуть бути використані не лише діггерськими течіями, а й власне спелестологами. У місті у зв'язку з дефіцитом вільних земель для забудови, підвищенням населення, розширенням транспортної мережі та інженерних комунікацій, була визначена тенденція заглиблення міського будівництва нижче відмітки поверхні землі. Таке будівництво стало початком для розвитку досліджень, що формуються, опираючись не лише на наявність, а й на історичні особливості, інженерну неповторність та частково на місцевий фольклор.

Історичні особливості столиці супроводжуються різнобічними подіями, що сприяли розвитку певних об'єктів, що нині можуть бути використані у спелестології.

Біля узбережжя Дніпра, під відомими київськими схилами розміщені великі дренажні системи, що можуть бути перспективним об'єктом для дослідження. Ці системи досить розгалужені і мають декілька виходів на поверхню. Офіційно вони зачинені для доступу так як частково вони ще працюють, за рахунок перевищення робочого строку дії, вони можуть бути небезпечними.

Нікольська дренажна система вважається однією з популярних в Києві. За історичними відомостями, проектував її архітектор Едуард Тотлебін. Вона складається з 2 частин: старої і нової. Стара була побудована в 1916 р. Ця частина складається з цегельних арочних галерей заввишки до 2 метрів і шириною до 90 см. Нова частина була побудована в кінці 1980-х рр. і складається в основному з Беттон укріплень. Нікольська має 7 виходів на поверхню. Загальна довжина ходів становить близько двох кілометрів. [8] Майже в центрі міста існують дренажно – штольневих система – Блакитна Система Великій Житомирській. «Блакитна» система зміцнює схили Пейзажної алеї і прилеглих до неї схилів, запобігаючи зсувам шляхом дренажу грантових вод. У середині можна спостерігати велику кількість сталактитів, а також мінеральних відкладень. [8]

Необхідно виділити ще одну систему. оберігає від зсувів Черепанову гору і НСК «Олімпійський», що розташований біля підніжжя вищезазваної

гори. Вона займає площу більше одного кілометра, що дає змогу визначити, дослідити та використати такі об'єкти у рекреації.

Релігійні споруди Києво-Печерської Лаври та її прилеглі території є однією з найбільших православних святинь України. Ближні та Дальні печери даного комплексу мають досить великий потенціал у їх дослідженні. Печерні споруди де почивають моці печерських подвижників зараз використовуються як релігійний осередок. Але незважаючи на це, практично, такі об'єкти можуть виступати у дослідженнях також і спелестолога.

Майже у центрі міста існують дренажно-штольнева система. Блакитна Система зміцнює схили Пейзажної алеї і прилеглих до неї схилів, запобігаючи зсуви шляхом дренажу ґрунтових вод. В середині можна поспостерігати велику кількість сталактитів, а також мінеральних відкладів.

Зазначаючи історичні події, необхідно вказати, що Київ місто-географ, із власними воєнними підземними архітектурними особливостями. Від так, можна зазначити про систему потернів в межах ЛРП Лиса Гора. У минулому, під час будівництва укріплень рельєф був сильно спотворений за рахунок насипання валів і прориття. У насипах влаштувалися потерни (тунелі, в яких можна було встановлювати знаряддя для захисту), окрім самих потернів, існують тунелі, що використовувались у побутовій військовій сфері (зберігання їжі, каналізаційні, та повітряні тунелі). Такі печери найбільш небезпечні. Спелестологічні об'єкти мають тенденцію з часом руйнуватися. Існує багато чинників антропогенного походження, що на них впливає. Так, вони проявляється у деяких змінах: підвищення інтенсивності вивітрювання за рахунок зміни складу атмосферного повітря (кислотні дощі); зміна рівня ґрунтових вод та їх склад (зміни властивостей порід несучої основи); зміна складу літогенної основи міських територій (осипи та намив техногенних відкладів та аерозольних осадів з атмосфери); зміна властивостей фізичних полів у межах міських агломерацій. [5] Перелічені чинники не залишаються на останньому місті, якщо дослідження окремих об'єктів проходить довго та якісно.

Висновки. У великих міських агломераціях за останні роки розпочався новий «бунт» розвитку специфічних рекреаційних видів діяльності. За рахунок того, що міських жителів постійно оточують стресові ситуації пов'язані з швидким ритмом життя, відсутністю часу на сон та відпочинок, з'являється необхідність використовувати міський ландшафт у рекреаційній діяльності. Різноманітні види рекреації в межах міст супроводжуються визначенням окремих типів ландшафтів, що мають певні характерні особливості для використання території у туристській діяльності. Так, у містах виокремлюється індустріальний ландшафт. В залежності від власних потреб, спричинених рядом психофізичних ознак міським рекреантам, визначається видовий ряд індустріального туризму. До нього входять відвідування занедбаних об'єктів, підземних порожнин, індустріальна археологія, об'єктів під охороною, паломництво, окремо

прогулянки по дахам та ін. Окремою ланкою варто вважати спелестологію, так як відвідуванням підземних порожнин в межах міст займаються диггери. Спелестологія це новий напрям у такого роду діяльності, що розвивається на теренах як міських так і природних територій і має досить широкий спектр об'єктів. Україна, має значний спелестологічний потенціал, що розвивається досить швидкими темпами у різних великих та малих містах. Зокрема у столиці. Київ має значний історичний пласт подій, що спонукали до утворення спелестологічних об'єктів, що можуть і мають бути дослідженими тощо.

Використані джерела:

1. Казакова Т.А. Експерсії в шахту - перспективний напрямок розвитку техногенного туризму // Теоретичні, регіональні, прикладні напрями розвитку антропогенної географії та ландшафтознавства: Мат. II міжнар. наук. конф. - Кривий Ріг, 2005. - С. 124-127.
2. КОНЦЕПЦІЯ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ МІСТА КИЄВА Київ – 2011, ст. 24
3. Сучасні різновиди туризму: навч. посіб./М.П. Кляп, Ф.Ф. Шандор. – К.: Знання, 2011. – 334 с. – (вища освіта XXI століття)
4. Культурный ландшафт как объект наследия. Под ред. Ю. А. Веденина, М. Е. Кулешовой.— М.: Институт Наследия; СПб.: Дмитрий Буланин, 2004.— 620 с., ил.
5. Экология города: Учебник. – К.: Либра, 2000. – 464 с
6. Закон України «Про мораторій на видалення зелених насаджень на окремих об'єктах благоустрою зеленого господарства м. Києва (ст.1)» м. Київ, 2 грудня 2010 року N 2739-VI
7. Електронний ресурс Ленінградської спелестологічної партії. Офіційний сайт.
<http://lspb.spb.ru/Sablino/wwed.html>
8. Електронний ресурс офіційного туристського довідника «Интересный Киев»
<http://www.interesniy.kiev.ua/fotoalbom-kieva/83947/>